

L'ÉPIGRAFIA FUNERÀRIA

LORENZO ABAD I JUAN MANUEL ABASCAL

Universitat d'Alacant

ROSARIO CEBRIÁN

Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València

No hi ha dues inscripcions iguals. Cada inscripció és un document original i genuí, resultat d'hores de pacient labor per part d'un picapedrer, un quadratari o un aficionat; segurament alguns epígrafs són resultat de més d'un intent per obtenir un producte que es trencava en el darrer moment, en el qual apareixien clavills sobtats o que no quedava al gust del client o del fabricant una vegada acabat.

Si les pedreres del món romà estan plenes d'objectes trencats en el moment d'iniciar-se el transport o de donar els últims retocs per a l'enviament a un taller, les *officinae* epigràfiques degueren ser l'escenari de mil i un fracassos que acabarien convertits en plaques per a cobrir parets, tessel·les de mosaic o peces d'*opus sectile* en el millor dels casos. El preu dels productes de qualitat a peu de pedrera i el transport feien dels materials nobles un producte que s'aprofitava fins al final, fins i tot en els seus retalls; les simples calcàries tenien una destinació menys noble, i els fracassos epigràfics acabarien sovint en forns de calç.

Cadascun dels centenars de milers d'epígrafs que queden del món romà té la seua història particular, tot i que l'estudi d'aquests suports ha estat relegat sovint pels estudis del contingut, més evident i al capdavant objecte primordial de la comunicació entre el fabricant i la resta de la societat. Només en els últims quaranta anys se n'ha revaloritzat el suport, tant per la necessitat de l'historiador d'analitzar el context on es generen les seues fonts com per les mateixes tendències de l'arqueologia i de la història de l'art.

Les terres valencianes han proporcionat fins a la data prop de 1.200 inscripcions llatines, amb un repartiment molt desigual no sols per províncies sinó també dins d'aquestes entre unes zones i unes altres. La província de València, amb importants ciutats antigues al seu solar, acumula quasi el 70% del total del conjunt, i la resta es reparteix gairebé per igual entre Alacant i Castelló.

Des del punt de vista geogràfic, l'epigrafia llatina del territori és eminentment urbana, és a dir, es concentra majoritàriament a les ciutats i a la seua perifèria immediata; només una petita part de les troballes procedeix de zones rurals allunyades dels grans centres urbans. D'això és bona prova la quantificació de les inscripcions saguntines després de la recent edició del nou fascicle del *Corpus Inscriptionum Latinarum* amb els epígrafs de la part meridional del *conventus Tarraconensis*; *Saguntum* i el seu *territorium* concentren una mica més de 500 inscripcions, *Valentia* una mica més de 150, *Edeta* unes 115, i quantitats per baix del centenar es registren a ciutats com *Saetabis*, el nucli proper a Xèrica i en totes les alacantines.

La major part de les inscripcions procedeix de la regió situada al nord del riu Xúquer, és a dir, de les ciutats del sud del convent Tarraconense, amb una clara diferència sobre la zona sud, corresponent al convent Cartaginés. Aquesta diferència pareix tenir diversos tipus d'explicacions.

En efecte, les ciutats meridionals del *conventus Tarraconensis* foren un lloc de residència i centres de promoció d'importants famílies amb un fort protagonisme en la vida d'Hispània durant els dos primers segles de la nostra era; les seues ciutats es veieren afavorides amb programes arquitectònics als quals va seguir un desenvolupament epigràfic important, que es manifesta en ocasions per mitjà de les sèries de pedestals forenses; en el territori circumdant i en les necròpolis urbanes apunten amb força els seus epígrafs funeraris i els dels seus lliberts.

Un altre factor que condiona la dispersió dels epígrafs és la riquesa del sòl i les seues possibilitats d'aprofitament, com s'observa en els territoris d'*Ilici*, *Dianium* o la zona propera al Villar del Arzobispo, on el volum de textos sembla estar més en relació amb la densitat demogràfica i l'activitat agrícola que amb la força dels grups familiars. Una tercera raó que explica la distribució dels epígrafs és la proximitat a la costa, perquè la major concentració de població i el seu reflex epigràfic guarden relació amb la intensitat de les activitats industrials i comercials relacionades amb el tràfic portuari i els intercanvis marítims.

L'EPIGRAFIA FUNERÀRIA

Del conjunt d'inscripcions conegut fins a la data en les terres valencianes, més del 60%, uns 750 textos, són de tipus funerari; aquest conjunt és bastant heterogeni en els seus models formals i en els materials utilitzats.

En les necròpolis es van situar bona part dels monuments epigràfics testificats a l'àrea valenciana. Cada sepultura hi va comptar amb un element distintiu, amb la finalitat de realitzar les cerimònies funeràries en honor del difunt, tot i que és ben veritat que no tots posseïren inscripció i altres molts es van enterrar en columbaris o simplement en terra, sense que se'ls recordara amb un epitafi. La gran diversitat de les sepultures reflectia tots els estaments de la societat.

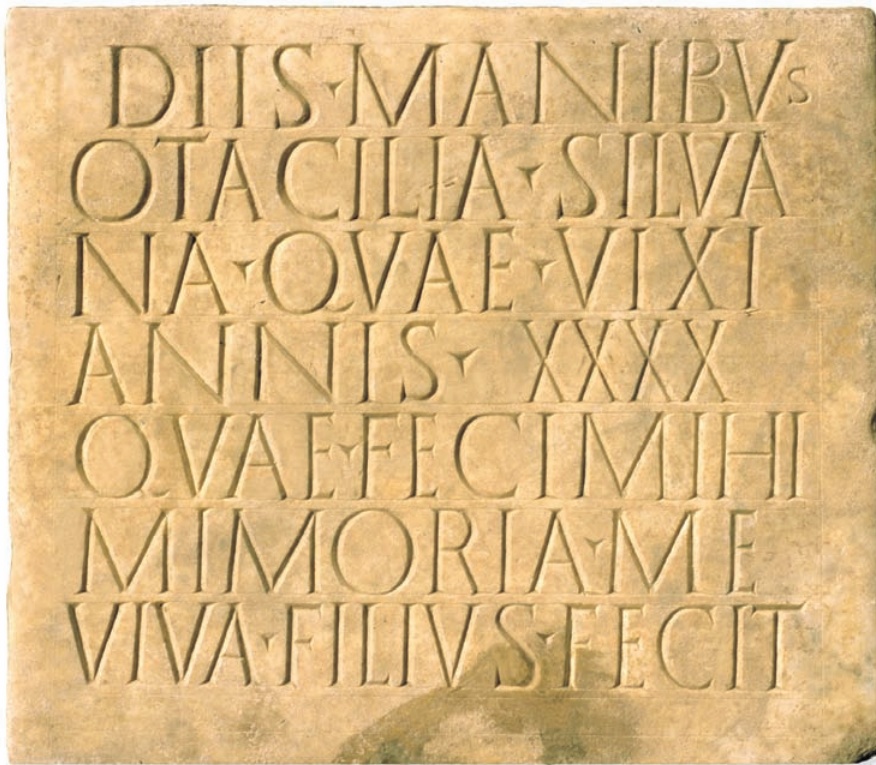
Els diferents tallers lapidaris que treballaren en l'àrea valenciana oferiren a la clientela una variada gamma de suports petris amb inscripció per a senyalitzar les seues tombes en les necròpolis. Al llarg del període imperial, la producció va seguir els estils i les modes desenvolupades a *Roma* i a les capitals provincials de *Tarraco* i *Carthago Nova*. L'ambient artesanal de les *officinae* lapidàries valencianes es caracteritzà per una forma de treball similar, repetint-se els mateixos tipus de su-

Estela de Tempestiva, trobada a Pedralba. [Museu de Prehistòria de València].

Les esteles, clavades en terra, s'utilitzaren per a senyalar el lloc d'una sepultura en la necròpolis.

◀ El proveïment del material lapidari per a la realització de suports epigràfics s'obtingué de les pedreres pròximes als nuclis urbans. La dispersió de les inscripcions valencianes mostren un major ús de l'epigrafia en les ciutats i des d'aquí es va difondre a les zones rurals. [Tractament gràfic R. Cebrián-A. Sánchez].

Placa funerària d'Otacilla Silvana de Valentia. [Ajuntament de València].

En les necròpolis, les plaques funeràries s'inseriren en estructures arquitectòniques, preferentment en forma de mausoleus.

Epígraf del monument funeràri d'alguns membres de la família dels Caecilii d'Edeta. [Museu de Prehistòria de València].

L'aparició de diverses inscripcions en el mateix suport evidencia el caràcter col·lectiu dels mausoleus funeraris. ▼

ports en cada període d'acord amb les modes del moment. Només a partir de finals del segle I, els tallers lapidaris de les ciutats valencianes s'allunyaren dels models canònics i començaren a imprimir un estil propi a les seues manufactures. És el cas de les *officinae* identificades a la zona de l'Alt Palància i a la Vila Joiosa, a partir de la seua producció epigràfica de caràcter funeràri. El taller de Xèrica-Viver, en actiu des de finals del segle I i la primera meitat del segle II, centrà la producció en l'elaboració de suports funeraris, preferentment blocs i esteles, als quals va dotar d'una decoració arquitectònica figurada en la cara frontal del monument. A la Vila Joiosa es produïren ares funeràries amb una tipologia estandaritzada, caracteritzades per la inserció d'un motiu decoratiu en forma de llengüetes al voltant del *foculus*.

ELS MATERIALS

La pedra més utilitzada en la realització dels suports funeraris amb inscripció fou la mateixa que s'emprà en la construcció d'edificis de caràcter públic i privat, de producció local. D'aquesta manera, s'aconseguí abaratir el cost final del monument. Només uns pocs, els millor situats socialment i econòmicament, feren ús de materials importats.

El material local s'utilitzà en la construcció d'un gran nombre de mausoleus monumentals, en els quals la inscripció es gravà en un dels blocs de l'edifici. És el cas, entre altres, del de *M. Cornelius Nigrinus Curvatus Maternus* (CIL II²/14, 124), el ric senador d'origen edetà que, probablement, va ser enterrat en la seua pròpia *uilla* als afores de la ciutat; del de *Domitia Iusta* (La Calerilla, Requena), en el qual es van combinar dos tipus de pedra local, una arenosa de color groc i una calcària de color gris; i del de *Baebia Quieta* a Daimús.

Al costat de la pedra de producció local es va emprar la calcària de buixarró, produïda en *Saetabis* i que va tenir una gran acceptació entre els tallers lapidaris de l'àrea valenciana, encarregats d'elaborar, entre altres, els monuments funeraris amb inscripció. La seua demanda tingué molt a veure amb les seues excel·lents qualitats per al polit, la seua aparença marmòria i el seu preu, inferior als marbres que circulaven a través de les xarxes comercials del Mediterrani. En l'àmbit funerari, lògicament va ser *Saetabis* la ciutat que més va usar aquest material per a l'elaboració de plaques, ares, blocs i fins i tot esteles, però també es documenten suports funeraris realitzats amb aquesta calcària, sobretot, a *Valentia*.

Els marbres importats fan la seua aparició en les necròpolis de *Saguntum*, *Edeta*, *Valentia* i *Dianium* en forma de placa, encara que també hi ha exemples d'ares realitzades sobre materials marmoris. El matrimoni de lliberts format per *Corn(elia) Pantera* i *L. Lic(inius) Nicomedes* (CIL II²/14, 156), possiblement relacionats amb *Nigrinus*, pagaren un suport funerari realitzat en marbre blanc, importat de les pedreres de Carrara (Itàlia). També l'ara funerària d'un membre femení de la família dels *Marcii* a *Valentia* (CIL II²/14, 70) i la placa funerària de *Capraria* a *Dianium* (CIL II, 5963), van utilitzar aquest tipus de marbre. El monument funerari de *Baebius Eros Chilonianus* i la seua esposa (CIL II²/14, 407) fou tallat sobre una placa de marbre blanc, importat de les pedreres de l'illa de Paros (l'Egeu, Grècia). En el seu epitafi es van escriure les mesures de la seua sepultura, un monument de 20 x 20 peus. El marbre d'*Hipona* (Tunísia) s'utilitzà en les plaques funeràries d'alguns lliberts de la família dels *Fulcinii* (CIL II²/14, 120 a) i de la lliberta *Iulia Tyche* (CIL II²/14, 64) a *Valentia*.

ELS SUPORTS

Els tipus dels suports epigràfics utilitzats en l'àmbit funerari de l'àrea valenciana proporcionen una valuosa informació sobre els monuments que van situar-se en les necròpolis. En els grans centres urbans, com *Saguntum*, *Valentia* o *Edeta*, les necròpolis albergaren una gran varietat de monuments epigràfics, mentre que a les zones rurals i nuclis petits predominà la senyalització dels llocs de soterrament mitjançant suports en forma d'esteles.

Urceus tallat en una de les cares laterals d'una ara trobada a Riba-roja de Túria. [Museu de Belles Arts de València].

En ocasions, en els suports epigràfics de caràcter funerari es gravaren alguns dels objectes utilitzats en les cerimònies religioses.

Placa funerària de la Vila Joiosa (Alacant). [Museu Municipal d'Arqueologia i Etnologia, la Vila Joiosa].

La placa funerària de *Voconia Macedonia* es pot singularitzar per la curiosa forma circular del suport, que serví per a tancar o segellar el nínxol funeràri d'esta jove de 26 anys d'edat, que degué morir al principi del segle III.

Les famílies més solvents econòmicament construïren conjunts monumentals, tipus mausoleu, en l'interior dels quals foren enterrats els seus membres. L'aparició de suports amb forma de paral·lelepípedes permet conèixer el nom d'algunes d'aquestes famílies, com la dels *Sergii* a *Saguntum* (CIL II²/14, 337-346), els *Domitii* a *Lesera* (CIL II²/14, 778-779) o els *Antonii* a *Valentia* (CIL II²/14, 24-25). En la inscripció funerària de *L. Antonius Crescens*, el *ordo Valentinorum (veteranorum)* fou l'encarregat d'atorgar el lloc de la sepultura, de cobrir les despeses econòmiques del soterrament i de pagar una estàtua en el seu honor. També els suports en forma de placa s'insertaren en algunes d'aquestes estructures, sempre en un lloc destacat que no oferira dubtes sobre qui o quins

es trobaven allí enterrats. Les plaques funeràries testificades en l'àrea valenciana corresponen principalment a lliberts i esclaus, que foren enterrats en l'interior del mausoleu dels seus patrons.

En les necròpolis urbanes es situaren els columbaris o sepultures en comú, on algunes plaques pogueren servir com a tancament dels *loculi*, petits nínxols on es col·locaven les urnes cineràries. En l'interior dels *columbaria* també es col·locaren les ares funeràries de poca grandària.

La presència d'esteles ens informa de l'existència d'àrees funeràries a cel obert, on van ser clavades en el sòl per a assenyalar el lloc de soterrament.

LA DECORACIÓ

La població emprà la decoració en els monuments epigràfics per a accentuar el valor commemoratiu i de senyalització del suport, tenint sempre en compte el lloc on anava a col·locar-se. Els motius decoratius que es representaren en alguns dels suports col·locats en les necròpolis estigueren en estreta relació amb el món dels difunts i les creences, cultes i ritus de la població romana. La importància del culte als difunts i de l'hàbit epigràfic explica la quantitat i la diversitat dels motius decoratius de caràcter funeràri utilitzats per a assenyalar el lloc de soterrament.

Els estaments socials que feren un major ús dels elements decoratius en els suports funeràris van ser els lliberts, a pesar que, lògicament, l'ornamentació augmentaria el cost del producte. L'explicació cal buscar-la en l'afany per destacar d'algunes famílies, enriquides gràcies a l'explotació dels recursos agraris de l'entorn o a les activitats comercials i, per tant, amb els suficients recursos econòmics per a pagar-se'l.

En les necròpolis valencianes, la decoració apareix, en un major nombre d'ocasions, en els monuments funeràris exempts: ares, blocs i esteles. En ocasions, les ares van comptar amb el gravat de la *pastera* i l'*urceus*, objectes emprats pels sacerdots en les libacions realitzades als déus. També s'hi representaren animals amb caràcter funeràri, tals com l'àguila, que al·ludeix al difunt (CIL II²/14, 156),

Inscripció funerària de dos lliberts de la família Egnatia de Saguntum. [Museu Arqueològic de Sagunt].

Els lliberts podien ser soterrats en els mausoleus dels seus patrons. La placa va ser gravada en dos moments distints.

Estela de Fabia Pieris. [Museu de Prehistòria de València].

La gran altura de les esteles edetanes confirma que van ser emprades per a senyalitzar les sepultures en àrees funeràries a cel obert.

ocells amb referència a l'ànima del difunt (CIL II 3578, II²/14, 584), dofins com a símbol del trànsit de les ànimes al més enllà, etc. Des de Roma, s'estengué el costum de representar el bust dels difunts en els seus propis epitafis. Entre ells, destaquem l'estela de M. Acilius Eros (CIL II, 5975) a Almoines.

Juntament amb els motius figuratius, apareixen en alguns suports funeraris els motius vegetals com a elements secundaris: rosetes, volutes de vinyes, fulles de palma, pelves, etc.

